

Dr. Rodiczky Jenő írása, Turisták Lapja, XIV. évfolyam 3-5. szám, 1902. Márczius-Május, 51. oldal

(Az írást az eredeti helyesírással közöljük)

Barangolások a Maros mentén.

Aradtól Déváiig.

A magyar róna, a melynek a népdal szerint "sem halma, sem teteje" Aradon túl sem akar tőlünk elbúcsúzni. A régi Arad (most Glogovác!), a hol Ilona, - a magyar Herodiász, - Vak Béla neje 1145-ben 68 főúr fejével kedveskedett urának, valamint Csiszér, Mondorlak és Szabadhely még mind a síkságon fekszenek; de már Gyorokot, az aradiak kedvencz kirándulóhelyét és Paulist szelíd lejtők környékezik. Valamikor a kladovai völgyben kolostoruk volt a pálosoknak, kik a helyet Pálélésnek nevezték el, a miből - állítólag - idővel Paulis lett.

A gyoroki állomás tőszomszédságában siet a magyar Tisza felé Erdély szeszélyes primadonnája, a melyről azt mondja a dal, hogy "Maros víze folyik csendesen"; pedig helyenként ugyancsak sietve hömpölygeti hullámaikat. Inkább az illenek reá, hogy "folyik szeszélyesen".

Különösen szembetűnik szeszélyes volta, ha folyvást a maros völgyében haladó Arad-Gyulafehérvári vasútvonalon robogó vonatról szemléljük folyását, a mint tetszelegve odasimul a vasúti töltés oldalához, hogy azt egy durczás kanyarodással ismét hirtelen elhagyja és eltűnjék szemeink előtt, mintha soha többé színét sem látnók ... Egy forulat és újra előttünk terem; - a nap fényében csillogó tükre, mintha mosolyogva kiáltaná oda nekünk: "Lám, itt vagyok megint"

A Keletnek irányult vándorutamban egyszerre Radnának, a híres búcsújáró helynek kéttornyú temploma tűnik szemembe, a mely klastromával valóban regényes helyen épült. Gyönyörű háttérből fehérlik felénk. Nem csoda, ha annyi ezren keresik fel, - kiváltképen Kisasszony napján, - hogy a csodatevő Szűz meghallgassa könyörgésüket.

A búcsújáró templom alapításáról a következőket hallottam itten: Páter Janics Andrásnak hívták a kegyes embert, ki szerzetes-társaival Lippáról, a török elől a radnai rengetegbe bujdosott, és ott sebtiben kis fakápolnát emelt az Ur tiszteletére. A török azonban iziben rajta kapta ezen a merényleten és irgalom nélkül lerombolá a kápolnáját. Ámde a páter - nem minden utódjáról lehetne ezt elmondani! - nem volt rest s újra összetákolta faalkotmányát. Meghallván ezt a lippai basa, szörnyű haragra lobbant a hitetlen gyaurra s egy csauszsal maga elé állítatván a békétlenkedőt, megbízható tanuk hiteles értesülése szerint ilyen rivallt rá: "Lassan páter a kereszttel" De hogy meg ne feledkezzél egyidőre tanácsomról" ..., többet nem szól vala, hanem egyet intett bozontos szemöldökével és a janicsárok rögtön lefulelték a jámbor páttert s száz botot vertek vala a talpára.

Páter Janics András azonban a "bastonade" után sem maradt veszetg, hanem bölcsen elgondolván, hogy a keresztények Istene messzebb van, mint maga a szultán: fogta magát s egyenesen elgyalogolt Konstantinápolyba, hol illedelmesen koczogott a magas portán, panaszt teendő a hatalmas padisáh előtt. Harmadnapra rá: visszagyalogolhatott hazájába, kenyeres tarisznyájában a szultán sajátkezü fermánjával. De miután a páter még ki nem gyalogolta magát eléggé és - úgy látszik - csak kötve hitt a lippai basa jóakaratóban: vargabetűt csinált Boros-jenő felé, hogy fermánját az ottani basának bemutassa, kinek oltalma alatt aztán háborítatlanul építhet fel újból kápolnáját; ott szolgálván az Urat haláláig.

Ez a radnai búcsújárárhely keletkezésének a története s egyúttal élénk illusztrációja a világ hálátlanságának, mely páter Janicsot sem szentté nem avatta, sem turista-egyesületi dísztagsághoz nem juttatta; noha annyit gyalogolt Isten dicsőségére, mint kevés barát előtte és utána. Utódjai megépítették a klastromot 1730-ban s nagyobbították a templomot is, amelynek falába egy érdekes darab kő van beillesztve; mellette díszleg egy török lovast előtüntető mázolás és olvasható a következő felirat:

"Ime a török lovának fél
lába a holdnak felét mutatva
nyomába,
Melyet a kemény kőben itt hagyta,
Mária, úgy mint hold csudára
megtartva."

A templom előtti térről és még inkább a klastromból gyönyörű pillantás esik Temesmegyébe, elsősorban a Radnával hajóhid által összekötött Lippára, a mely régebben Aradmegyéhez tartozott. Alig is van vármegye, mely annyi területi változáson ment volna át, mint épen Aradmegye. Egy időben - *Bombardi* szerint - Gyula is e megyébe tartozott, valamint Krassónak egy része és az egykori Zaránd. A karlóczai békekötés (1699) után azonban Temesmegye a mai lippai járását is elveszíté, a midőn *Bél Mátyás* már csak vármegyécskének (regiuncula) nevezé.

Lippa maga Nagy Lajosnak kedvencz mulató helye volt s általában nevezetes szerepet játszott hazai történelmünkben, kivált a török hódoltság korában és nemzeti függetlenségi harcainkban. A lippai kolostort I. Károly alapítá 1325-ben; a török pedig 1551-ben végleg elpusztította, maga a lippai vár, mint nagyon kedvező fekvésű és gonddal épített erősség a XVI. század elején kezd feltűnni. A legszebb férfikorban (1504-ben) elhunyt *Corvin* János birtoka volt akkor, a kinek gyermekei (Kristóf és Erzsébet) kora halálával a dicső *Hunyadi* nemzetség ki is halt. *Corvin* János szép özvegye - Frangepán Beatrix - Ulászló király akaratóból, György brandenburgi örgróffal kelvén egybe, ez sokat buzgólkodott erődítésén. A mohácsi vész után *Zápolya* János király foglalta le magának 1527-ben s Lengyelországból való visszatértekor újból Lippába vetette magát. 1541-ben Szulimán csellel megkerítvén Budát; Izabella királyné - fiával János Zsigmonddal - itt ütött tanyát. Mikor pedig 1551-ben I. Ferdinándnak átengedte Magyarországot, Muhamed vezér betört az országba s Lippát elfoglalá. Temesvár hős védőjének (a kit a lantos Tinódi is megénekelt) *Losonczynak* unszolására *Martinuzzi, Ödönffy* Lászlóval és *Palótsy* Ferenczczel

megostromolta a várat és utolsó győzelmeként vissza is vette a törököktől. *Martinuzzi* gyilkosának, *Castaldónak* őrsége azonban a törökök érkezésének hírére dicsőségesen megfutott, az erődítményeket előbb puskaporral felvetvén, hogy a török benne már csak romokat talált. Mikor *Báthory* Zsigmond, kit a nagyvezér "eb" címmel traktált, II. Rudolphoz átpartolt, Mihály oláhországi bánnal együtt Lippából, Solymosból, Tótváradból és Világosból 1599-ben kiűzte a törököt.

1605-ben történt, hogy a Lippa városában lakó és katonáskodó rácok a mondást: "ne higgy a németnek" rácra travestálták. Egy szép sötét éjjel ugyanis árulással a temesvári basa kezére játszották a várat s egy évre rá megint a törököt árulták el *Petneháznak*. *Rákóczy* Zsigmond őket ezért a kanyarodásért "en masse" nemesi rangra emelte, de egyúttal bölcsen ajtót is mutatott nekik, mire aztán Aradon és környékén telepedtek meg. *Bethlen* Gábor a várat 1614-ben hálából átengedte a töröknek, ki azután végképen való kiűzetéséig folytonos birtokában maradt. Ezután a lippai vár teljesen elpusztult és maga a község is, mikor 1718-ban kikebelezetett Aradmegyéből, csak 70 házat számlált. Mostanság azonban élénk forgalmú nagyközség, két vasúti vonalnak csatlakozási pontja.

Tovább barangolva Solymos vára tűnik szemembe. Egy letűnt korszaknak ezen festői romja alatt most a haladás három ere vonul el: az országút, a Maros és a vasút.

Solymos azon időből eredhet, mikoron Világost építették - az első századokból. Déli s délkeleti oldalát meredek szirtok s az itt igen ragadó Maros védelmezték. A württembergi krónika meg is írta róla, hogy a vár "megvihatlan" és nem alaptalanul, mert Begler-bég - bár Lippát megvette - Solymost nem bírta megkeríteni. E vár a XVIII. század közepéig lakható állapotban volt; őrség is feküdt benne. A várrom keleti tövében Solymosfalva tűnik fel, odább hegyektől körítve a gyönyörű fekvésű Odvos, hol a tájképfestő gyönyörűbbnél gyönyörűbb "motivum"-okat találhatna, kivált Milova, a hajdani rézbánya táján.

Berzova, Konop, Monorostia, Kaprucza, Battucza, Gosvosdia, Tótvárad, (melynek egykori váráról csak a nevezete maradt fenn) mindmegannyi egénytelen helységek mellett elhaladva Soborsinra érek, hol Nádasdy grófnak emeletes kastélya van, gonddal ápoltnak közepette. Itt sötét fenyvesek tartanak hús árnyat, ott a mosolygó napsugáron az "Orangerie" Hesperus almái integetnek felénk. Óriási szálfák árnyékolta gyepköröndökre és ízléses virágrabatokra esik tekintetünk. A kastélynak ellenben csak egy pár földszinti szobája van ódonszerűen bebútorozva. A falakon merev vonású családi képek. A szoba egyik sarkában egy vézna kis "spinett", a mai Bösendorfer és Ehrbar zongoracsaládok őszaj szerénykedik. Ki tudja, mily liliumujjak érintették egykor billentyűit; talán épen ama gyönyörű hölgy ábrándozott vékony hangjainál, kinek arc képe a szomszéd terem limlomja közt egy szögletből rám veti beszédes szeemit, álmodozásba ringatván lelkemet szépség, mulandóság és több efféle unalmas tárgyakról. Van itt különben könyvtár is, szerény ásvány- és rézmetszet-gyűjteményel.

Oda hagyván az enyészet e tanyáját, megmászom a "czukorhegynek" csúfolt halmot. Inne látom a festői krassói heglánczolatot és jobbról Valjemaret, balról Kapriórát simulva a hegyek tövéhez. Kapriórának büszkesége két nevezetes mészkőbarlangja, mészkőve pedig petrefaktákban igen gazdag. Vidéke Pozsega felé az egész vonal legregényesebb része.

Meglepő s a maga nemében eerdeti látványt nyújtanak a Maros felé nyomuló meredek hegyek közt fekvő sok szűkhosszvölgyek, melyek mindegyike egy-egy kúp által elzártnak látszik.

Soborsintól északkeletre fekszik Petris, a hol hajdanában az aradi gentry egy emlegetett alakja, Szalbek János, utána pedig Stadion-Gourrief özvegye lakott, ki Petrist velencei palotájáért cserélte volt be Blühdorn bankártól. Ily módon megesett, hogy a hírhedt Borgia Lucrezia útján nevezetessé vált Foscari-palota műkincsei Erdély szélére vándoroltak. Műkincset egy aránylag szűk kastélyban felhalmozni a nélkül, hogy múzeumi jelleget nyerjen, csak női ízlésnek és tapintatnak sikerülhet oly módon, mint azt évekkal ezelőtt itt láttam: többi közt *Thorvaldsen*-nek egy életnagyságú női szobrát mindjárt a bejáratnál s aképek közt egy Holbeint, valamint sok szép *Giganti*-festményt.

Vajon hová lettek mindezek a műkincsek? De erről most ne tépelődjünk, mert a jelen hív, még pedig a "szegény gazdagok" vármegyéjében fekvő Zám, a melynek kastélyához a "Fátia negra"-ra vonatkozó borzalmas regék és az a történeti tény fűződik, melyet hosszú évtizedeken át hírdettek volt elhagyatott füstös romjai, hogy honvédeink a szabadságharc alatt boszuló Nemezisként dulták fel a kastélyt, mely akkoriban *Nopcsa* László báró tulajdonában volt, de már azóta többször gazdát cserélt. Jelenleg egy Csernovics bírja.

A zámi parkban számos körégiség található; melynek nagyobb része a veczei telepről való és általában csekély műbecsű.

Egy zámi háznál a kút körül azonban igen szép római oszlopfőket láttam, a melyek valószínűleg szintén a római aranybányászat katonai örvonalának ama pontjáról kerültek ide, a hol hajdanában Miscia várállomás állott, jelenleg pedig egy oláh kisközség viskói festői rongyosságban kucsmagombák módjára guggolnak a föld színén.

A zámi patakon túl, az apró szigeteket és zátonyokat alkotó Marosnak újból látjuk kígyózó folyását. A Maros itt még 550 lábnyira fekszik az Adriai tenger színe fölött. A völgyet déeln a hatalmas kúpokban kiszögélő s gyönyörű élvonalakkal feltűnő krassói hegyek környezik. Eddigig utamban a napfényben csillogó fehér és fekete csillámpalából, valamint agyagpalából alkotott hegyek kísérték, a melyekből észak felé már most az erdélyi határhegység jegecedett tömközete lép előtérbe. Zám, Gyalumare, s Kazanyesd közt a dioritképződmény uralkodik, melytől északkeletnek terül el hazánk Kaliforniája.

A Maros két partján elterülő 6932 km² területű Hunyad különben hazánk egyik leghegyesebb vármegyéinek egyike és sajátságos varázsát nem csekély részben orographiai változatosságának köszöni. Völgyeiben termékeny hímes virágok, hegyormain a régi dicsőség festői maradványai köszöntik a vándort. Hegyeinek gyomrában nemes érczek rejteznek. A költő, a festő, történész, a műrégész, a geognost és gelológus - mindnyájan bő tárgyat lelnek itt ihletre, tanulmányra és bűvárlatra; de az anthropologus elkomorodhatik és búsmagyarrá változhatik, az itt lépten-nyomon szerezhető tapasztalatra, hogy a magyarnak legnagyobb ellensége mindenha csak maga a magyar. Nagy Magyarország és az erdélyi részek közt földrajzi, orografikus és petrografikus tekintetben feltűnő a különbség; de osztály és vallási tekintetben is különböző jelenségeket észlelhetünk. Míg Magyarországon a reformációnak a nemzetiség fenntartása jutott egyik dicső feladatául, a melynek hathatósan meg is felelt, s míg

Magyarországon a köznemességnek a haza és nemzet fenntartása körül oly bokros érdemei vannak: addig Erdélyben a nemzetiség fenntartása - mint a szegény Lengyelországban - igen sok helyen a katolicizmus érdeme lett, mi alatt a reformáció (s vele az egyház és község elszegényedése) hathatósan befolyt a románosodásra. Magyar nevű egész községek tősgyökeres magyar nevű lakossággal, melyek még ma is a kalvinizmus hívei, találhatók itt, hol ma már egy árva szót sem értenek magyarul. Jelenségnek hasonlót észlelhetünk Szászváros körül, a hol az előbb németajkú községek teljesen eloláhosodtak; de hát vigasztalásnak ez éppenséggel nem vallható. Másutt egész községek népe azért tért át az ó-hitre, hogy egy-egy tiszteletes zsarolásától megszabaduljanak. S a köznemesség, melynek fő kötelessége lett volna a nemzetiség fenntartása, e jelenségekkel szemben a legkárhózasabb indolenciát tanúsítja; sőt gyakran maga pusztítja a saját csökönyös fajtát, mert a birkatürelmű oláhval "könnyebben lehet elbánni". ki ne tudná, hogy e jámbor nép ama gyászos napokban, melyeknek emlékei még ma is szertesötletlenek, mint vált - hyanává. Iszonytató lett ádáz dühével kivált Zaránd- és Hunyadban. A hazafi borzadva fordul el e látványtól s elítéli ezt a vad csordát; de a tárgyilagosan ítélő számba veszi azt is, hogy mit túrt e nép, a míg türelme féket vesztett. A nép alapjában mindig jó és nemes, évszázados butaság közben sem vesz ki lelkületéből az emberiség nemes magva. Ime, például egy eset, mely engem mélyen megindított. A pópa meghalt, s özvegye hat árvával maradt utána. Jött az új pópa s önkényüleg elvitte magának az özvegyet illető idej szénatermést. A nép elment panaszra a szolgabíróhoz, de a szolgabíró - ez a kis isten - elutasítja a panaszló népet. Bekövetkezett a takarítás, s apópa szinte be akarta magának hordani elődje vetését, de ezt már megsokalta a nép. Hagyta rakodni, de aztán diadalmenetben vitte a megrakott szekeret az özvegyhez és az udavarán szépen boglyába rakta.

Különben az oláh nép, mely a pópát magasabb lényként tiszteli a templomban, azt a templomon kívül alkalomadtán szépségesen - el is páholja. Hiába, igaza van a németnek abban, hogy: Ländlich-schändlich.

Guraszádán vagyunk. A kettős tornyú falusi templom harangtornyában két gyönyörű ezüsthangú harang csüng. Az egyiknek fölirata: "Gloria in excelsis Deo. Corcus Mergeler Kron fudit 1668"; a másikon cyrill betűs felirat van; ez 1765-ből való. A kelti torony alatt van a kupolaformájú betetőzött szentély. Bár e templom állítólag pogány eredetű, nevezetességét, sőt mondhatnók "hírhedségét" nem ezen körülménynek, hanem a freskóinak köszöni, melyek portikusát díszítik, s mintaképei a naív cinizmusnak (jobb kitéltet nem leelk vaskos voltuk jellegzésére). Nem bírom meghatározni, mikor keletkeztek a freskók, vajjon a Mária Terézia idejében történt templomrestauráció alkalmával csak megújítottak-e, avagy ugyanakkor pingálta-e valamely merész piktor? De annyi áll, hogy ezen "demokratikus freskók" csakis óhitűek templomában tarhatták fenn magukat mind e mai napig. Balról azt a mennyországot látjuk, melybe *Dürer* nem kívánt jutni. Hosszúsüvegű püspökök holmi teknő-formákban a hívek fejével számolnak be. A pokol "érzékítésénél" azonban feltűnik, hogy a jelmezűek ott is paradicsomi állapotok uralkodnak, s valamely angol lady szemléletükre az iszonyat shoking-jával ájulna el. Feltűnő továbbá, hogy a szerte ugrándozó ördögök mily kiváló kedvteléssel büntetik a papokat és a nagy urakat. Bámulatra ragad a festő demagog leleményessége s képzelő tehetsége, melylyel a bűnöket megbüntetőnek gondolta. Az eszhetikának a büntetésnemekhez semmi köze nincsen ugyan, de annál több a vaskos humornak. Ez okon megérdemlik, hogy a "felnöttek" megtekintsék ezeket a fura freskókat. Ezen nevezetes kis templomot a községi temető környékezi. Óriási fakeresztekkel van díszítve, melyek között a falusi csorda bölcselmi nyugalommal legelész, mintha elmélkednék

a fölött, hogy "meditatio mortis pfilosophia optima". A sírhalmok közt szilvafákat növesztenek, egyesítvén a kegyelettel a hasznost. Az ősök szelleme így ki nem vész a népből, a melyet - tisztesség nem esik, mondván: szilvapálinka alakjában szív magába. A mint innen körültekintek, a Maros bal partján M.-Dobrá, a délkeleti láthatár szélén pedig a folyó jobb partján Maros-Illyét látom.

Miután a pópát búcsúzásul megkínáltam cognacos butykosomból, oda irányítom vándorbotomat, a hol több mint háromszáz éve, hogy korának egyik legnagyobb embere - kit méltán neveztek el Erdély Corvin Mátyásának - Bethlen Gábor (1580-ban) született.

Bethlen ősi születési háza körül már régen eltűntek a sánczok és bástyák. Az épület maga csak három ép szobával dicsekszik, melyekben egy gazdatiszt lakik.

Ujból a Marost keresem föl, a melynek partján szürke fűzfák rejtelmesen bólingatják lombjaikat. Lenge ködfátyol borítja a tájat, körülöttem a hegyek gyönyörű körrajzai kéklenek s a víz mosolygó kékje összefoly az ég aljának ultramarin színével. Ez esti kép gyönyörű színvegyülete álmódzásba ringatja a lelket. A nagy Bethlen változatos, dízsugarakkal övezett, élete merül föl lelki szemeim előtt. De a közlgő vonat dübörgésétől elfoszlik a ködfátyol, mit holdsugarakból szöttek az ábránd szelíd tündérei, részvevőleg földvén el vele a rideg jelent. E tündérek - a szív pagonyának e félnék özei - felriadva a való zajától, elosonnak sokat késő méltó képviselőjén, a gőzvonaton, hogy Branyiskón kipihenjük a mai vándorlás fáradsalmait.

Korán reggel újból talpon vagyok, hogy körültekintsek a Jósika-család ősi fészkeben, a hol szabadságharczunk alatt a nemzetiségi fanatizmus szintén nagy pusztításokat vitt végbe, a melyeknek azonban báró Jósika Lajos újításaival emlékéét törekedett eltörölni.

A kastélynak két bástyatornya van. A délnyugatiban *Martinuzzi* misézett, mely eseményt *Kazinczy* Ferencz báró Jósika J.-hez intézett elégikus distichonokban - meg is énekelt itt jártában:

"Martinuzzinak itt áll kápolnája, s az utas
Átnéz a Maroson, áldva sóhajtja nevét.
A kápolna ledől, az utas látja, hol állott,
S a bíbort viselő hős papot emlegeti ..."

A parkban római fogadalmi oltárok, sírkövek, oszlopfők hevernek szerteszét. Az állomás fölötti dombon kenderből - egy nyolczszögletes fakápolnát láttam - a mennyiben a kenderföldről néztem.

Magas töltés vezet innen a Marosig, a melynek két partját hosszú vasuti híd köti össze, a melynek egyik része fa, a folyam mélye fölötti öntött vas, a czernowitzi vasuti hídnál oly végzetessé vált *Schiffkorn*-féle rendszerben építve. Ez a híd különben a zoptau vasöntődéből 1867-ben került ki, s oldalról vagy a folyam medre felől tekintve, meglepően szép látványt nyújt.

Az egykoroni Sergidova római telep mellett kukoriczaföldek közt vezet utam; nem hiába, hogy ebben a vármegyében a "málé" a főtermény, a melyből egy évadban egy milliónál több hektoliter terem. Északnak gyönyörű kilátás nyílik innen a kajáni útszorosra, mely történelmileg nevezetes. *Rákóczy* György ezen vonult keresztül (1674), mikor az Illye felől *Bethlen* István (a Rákóczi javára lemondott fejedelem) érdekében Erdélybe betörő nagyvezérnek eléje akart vágni.

Odább Boiczabánya tárnanyílásai fehérlenek s a háttérben Erdély nyugati havasainak ormait látjuk.

Maros-Németi és M.-Solymos mellett elhaladva, nemsokára jobb kéz felől egy erdőséggel sűrűn benőtt kúpról Déva várának festői romkai köszöntenek felém.

A dévai vár eredete a rege homályába vész. A szóhagyomány szerint Decebal dák király alapította. A néprege három tündérről mesél, kik vetélkedve fogadták, hogy egyetlenegy napon nagyszerű műveket építenek. Az egyikük, a ki büszkén tagadta, hogy művéhez Isten segélyére volna szüksége, a pompás aranyosi tündérkastélyt építé, melynek pusztán a neve maradt fenn; a dévai tündér várát emberi kezekkel építette fel: ma romokban hever; ám a harmadik egyedül Isten segélyével építé az emberiség javára a kis-kaláni fürdőt, mely évezredek múlva is fennáll. Ez a mély értelmű rege bizonyára keresztény eredetű.

A dévai vár nevezetes szerepet játszik történelmünkben. Már *I. Ferdinánd* a vajdák székhelyévé tette 1553-ban, s azóta nem egy nevezetes férfiúnak volt szék- vagy menedékhelye. *Bethlen* Gábor 1612-ben itt vonult meg *Báthory* Gábor előtt. A szerencsétlen *Barcsay* Ákos is 1659-ben e várban keresett menedéket *I. Rákóczy* György elől. *Frigyes* Ágostlugosi szerencsétlen csatája után itt tölté a telet 1695-ben. Ez időtájt kapta azt *Geszti* Ferencz ajándékba *Báthory* szigmondtól. *Steinville* tábornok, Károlyfejérvár építője, szintén építtetett e váron s itt halt is meg 1720-ban. A tizennyolczadik században e vár egyre pusztult, úgy hogy az osztrák őrség oda is hagyta. Így történt, hogy 1800-ban *Pogány* Francziska 150 frtért kapta meg a várat. *I. Ferencz* nevének, *Mária Augusztának* erdélyi útjában (1817) annyira megtetszett e regényes fekvésű vár, hogy unszolására újból fölépíttették. Ezen dióhéjba szorított száraz történelmi adatokhoz legújabb történetünkben még a következőt fűzhetem hozzá. Honvédeink *Forró* ezredes 50-ik számú zászlóaljával 1849-ben bevették a várat az osztrák őrsegtől; de nem sokáig örvendhetek birtokának, mert a vár löporkészlete vigyázatlanságból, vagy árulás folytán - felrobbant, romba döntvén a várat, mely most az enyészet koronájaként - uralkodik Hunyadmegye székhelye: Déva városa felett. Ez a csinos város sok viszontagságot élt át. Kivált *Izabella* királyné idejében sokat szenvedett a törökök dühétől. Nevezetes országgyűlés színhelye is volt 1603-ban, midőn a vérengző *Básta* (korának e Haynau-ja) az elpártolt főarokat egytől-egyig hóhérvéz által akarta kivégeztetni; de *Sennyei* Pongrácz rábeszélésére mégis megkegyelmezett nekik. 1784-ben *Hóra* dühöngő csapatjai rontottak a városra, de a *Zeyk* vezérlete alattálló magyarok csúful visszaverték őket. A piskii ütközetre innen indult vissza *Bem*, s a világosi fegyverletétel után is itt búcsúzott el seregétől, hogy - Osztrólenka és Piski hőse csekély kísérettel lóháton vágta át a hegyeken át - az újabb száműzetésbe.

Déva lutheránus temploma igen régi, s több híres nő van benne eltemetve. Főbüszkesége valóban impozáns megyeháza; de hát az 1847-ben keletkezett kaszinóján suncs mit szégyenkeznie. Olvasószobájának falain a haza és megye nagyjainak képei láthatók, kiknek jó részével ugyan Klió aligha van ismeretségben. Nevezetessége többek közt még a sétánya és

piacz kápolnája, melyet két egymással versengő örmény emelt, hogy egymásnak gyvlöletes látásától szabaduljanak.

**Dr. Rodiczky Jenő írása, Turisták Lapja, XIV. évfolyam 10-12. szám, 1902.
Október-Deczember, 150. oldal**

(Az írást az eredeti helyesírással közöljük)

Barangolások a Maros mentén.

II. Hunyad vármegyében.

Dévától északfelé, mindjárt a Maroson túl, fekszik Hunyad vármegye legmagyarosabb községe Harró, mely lakóinak ama furcsa kérvényéről nevezetes, a melynek bekezdése így hangzik: "Nos Harajámus, damus instantiamus"; de nevezetes még borvizes forrásáról is. Elragadó kilátás esik innen a szeszélyesen kanyargó Maros termékeny völgyére s azt körítő hegyekre. Odább keletre látjuk Kéméndet, melynek szintán van borvizes forrása.

Kéménd hajdanában több nevesebbközneves családnak volt a fészke, melyek közül Kéméndyek, Váradyak, Zeykek most is virágoznak. Utam azonban nem erre vezet, hanem Berekszón - a hol a törökvilágban a Boros-Jenőről kiszorított Tisza család egy időben menedéket talált - és Nóság, a mai Nagy-Ág eloláhosodott ősközségeken át a magyar Kalifornia ezen híres aranybányájába vezet. A festői szépségű Nagyág, az erdélyi határhegység eruptív területén fekszik és az ifjabb tertiaer korszak vulkanikus kitörésének szülöttjei az ég felé törő merész kupok képében körítik a bányahelyet. Ezen kupok legtekintélyesebbje a Hajló, melynek csúcsáról derült időben elragadó látvány kínálkozik a természeti szépségek iránt csak némileg is fogékony szemnek, el egészen Vajda-Hunyad váráig.

Tartózkodom Nagyág vidéke elragadó szépségének leírásától, mert a mit a leggeniálisabb festő ecsete is csak hiányosan és törpén tudna a vászonra varázsolni: arra a turista tolla egyáltalán nem képes; csak színezetlen vázlatot nyújtana, mely - bármily hű lenne is - csak karczolat maradna.

Mondják, hogy a ki nem tud imádkozni, menjen a tengerre, mert a tenger fenséges nagysága kicsiségünk és gyarlóságunk érzetét kelti fel bennünk. De a ki hinni már nem tud s a ki feledni akar, az hegyre menjen fel, hol az embernek a szellemi élvezetek legmagasztosabbja kínálkozik, hol a lét legfenköltebb pillanatait éljük át, mert a lélek feledve porhüvelyét, közelébb véli magát a teremtőhöz. Kicsinyes földi gondjaink és gyarlóságaink saruit, mintha a völgyben hagytuk volna. Az ember nemesbnek, jobbnak érzi magát, és könnyebbülten lélezkedik fel, - mintha a körülte enyelgő áhítat vonul a legsivárabb kebelbe! A ki imádkozni nem tud s feledni nem bír, zárandokoljon a hegyek ormára és boruljon le ott a teremtő nagysága előtt feledve földi gondot és bajt. Maga Jézus is legnagyobb volt hegyi prédikációiban és megváltó művét a Golgotán végezé be.

Nagyág, Hunyadmegyének legnagyobb és legrégebb bányatelepe a véletlennek köszöni

felfedeztetését, a mennyiben egy Ormingyán Juon nevű pásztor törte le egy sziklaszakadékból azt az aczélszürke ércdarabot, melyből Born kohász színaranyat olvasztott ki. A hely tulajdonosai nem akarván a bányászattal vesződni Born néhány gyulafehérvári tüzértiszttel szövetkezve 1746-ban nyitotta meg a piacz felett most is látható Mária-tárnát. A bányászat oly gyorsan fejlődött itt, hogy 1750-ben egy szinttel alább már megnyithatták a József altárnát. Ma csinos várost látunk magunk előtt, kiváló pontokon három felekezet templomaival. Szerne elszórva pedig keresztet s haranglábak tűnnek szemünkbe, melyek alatt nagy kerek fa- és vaslapok függnek. Ezek jeladásra szolgálnak. Hajnalban először a falapokat ütik a fakalapáccsal, s ez a nagyheti kereplőre emlékeztető jel a felkelésre int. Fél órára rá a vaslapok zúgásától viszhangzanak a hegyek, mely jel imára szólít. Ekkor vonulnak a bányászok az aknába, s ekkor az egész község is szerencsés kijövetelükért imádkozik. Télenyáron egyaránt félnégykor tartoznak megjelenni a bányászok az altárnák előtt. Ekkor itt az előimádkozó elmondja a bányász-fohászt, melyet a többiek fedetlen fővel hallgatnak végig. A mécseseket meggyújtják, s a bevonulás együttesen történik. A ki elkésik, nem kap az nap munkát; sőt külön meg is büntetik. Drákói szigor, erős fegyelem és ellenőrzés uralkodik itt; mire nagy szükség van, mert a bányásznépség mindig azon mesterkedik, hogy csekély szerencséjét korrigálja, ha másképpen nem azzal, hogy az aranyérczet elnyeli. A bányászokat minden kiszállásnál kikutatják ugyan, de azért mégis elég lopás történik az aranybányákban, mire az aranybevéltő kozákok folyvást csábítják a bányászokat. 1848 előtt az aranybevéltés államilag volt rendszeresítve. Gyulafehérvárt, Zabathnán (a hol ma is a bányakapitányság székel), Abrudbányán és Csertésen, hol a bánya tulajdonosoktól vették át a termésaranyat.

A ki nem hiszi, hogy az ember a megszokás állatja, nézze meg a bányászokat, kik aránylag csekély bérért naponta kockáztatják életüket, aláássák egészségüket. Ennek dacára megelégedettek, gondtalanok, sőt kicsapongók. De nemcsak a "sápadt" bányász, ki az érczek legnemesebbjét és az eszközök legvégtesebbjét hozza a napfényre, vígkedélyű, hanem maguk a bányatisztek is mulató emberek, kik víg társaséletet élnek. Mintha ők is azt vallanák, hogy a pénz csak - chimera.

Nagyág, az uralkodó család (1/4 részben), az államkincstár és több magános tulajdona és körülbelül 630 munkást foglalkoztat, kik naponta 7 órai bányamunkát végeznek. Tárnái több kilométer hosszúságúak. A m. kir. és társulati bányamű összes bányaterülete 960,122 négyzetméter. Termelése a közelmúltban 70-135 kg. nyersanyag közt váltakozott és tiszta jövedelme 140,000-200,000 koronára rugott, újabban azonban kissé csökkent. Nagyágon kohósítást nem végeznek, hanem az összezúzott nyers érczet Selmecebányára viszik és ott olvasztják ki. 1882-ben nyitották meg a ferencz József altárnát. De legénvezetesebb altárnája, bányászatának alapja az 1825-ben megnyílt Ferencz tárna. Elöttem is éppen ennek a tárnának a kapuja nyílik meg kisér?m jeladására. Orkusi sötétség fogad, mintha csak Dante poklának kapujának küszöbét léptük volna át. Hűvös léghuzamot érzünk, mely kisérőink mécsét csakhamar eloltja. Lovagló helyzetben egymásba fogodva szorongunk a "csillén", mely teljes sötétségben halad a föld gyomrába keskeny lóvonatú vaspályán. Jó félórába telik, míg elérünk az első tellérig, itt-ott hallva a víz csörgedezését és egy-egy loccsanást, ha a ló pocsolóába hág. Az első tellérnél valamivel kitágul a bányaüreg. Az altárna meddő vágat végéig 2000 ölnél hosszabb és ezt az utat a munkások tellérektől be és visszafelé mindig gyalog teszik. A nugatkeleti irányú altárnán alól és felül is vájnak rendszeresen vezetett tárnákat és telléreket. A tellérektől a paralellák északnak és délnek ágaznak el, ily módon tehát a hegy gyomrát minden irányban aknázzák ki. Nagyágon az aranyércz jobbadán tellur arany alakjában fordul elő. Ennek becses érczei az *írércz, levélércz* (a tulajdonképeni

Nagyágit) s fehér írányércz (Sylvanit). A tellurt 1782-ben Erdély aranyérczeiben fedezték fel, s jobbadán csak is itt található, tehát úgy szólván specialitásunk. A írány (tellur) a fémekhez igen közel álló metalloid. Vegyi sajátságaiában rokonul a kénnel. Vörös izzó tűzben olvad s nagy hőfoknál gőzalakuvá válik. A tellurérczek csak a pirítás után nyerik aranszínüket, az ezüst fényű írány elillanása után. Megjegyzendő, hogy magát a tellurt mind eddig nem sikerült az ipar terén értékesíteni. Maga az arany az eruptív kőzetben jobbadán jegecedett kova kisérétében fordul elő. Az érczerek nemesítójének a szürkezöld kőzetet (Glauch) tartja a bányásztapasztalat. A bányász a kőzetet előbb löporral robbantja szét, mindannyiszor "Hopp pusk" óvó kiáltással biztos helyre vonulván vissza. Kilencz-tíz órakor kezdenek viszhangozni a tárnák a robbanás dördületeitől. Minden bányász csak meghatározott mennyiségű kőzetet aknázhat ki naponkint. A meddő kőzetete apró csuszatókon (Riesen) hordják ki a tárnából, a nemes ércz pedig osztályoztatván, tartalma szerint a második és harmadik osztályba jut. (Az első osztályt a színarany képezné, mely azonban csak nagy elvéte fordul elő). A nemes érczet tartalmazó kőzetet zacskókba rakják, melyeket a "válsztó" bepecsétel, így aztán délben fedezet alatt a kincseskamrába viszik.

Ekkor távoznak a bányászok is ruházatuk szorgos kikutatáa után. Még meg kell jegyezmem, hogy az arany előfordul fakóércz alakban is, mint az ezüstnek, ólomnak és réznek kisérője. A fakó érczeket a nedves zúzás alá veszik s az összezúzott kőzet csatornákon át a lökszérekre jut, melyeken az érczet tartalmazó sűrű folyadék a szérű folytonos vibrációja által mechanikusan osztályoztatik s a legtöbb aranyat tartalmazó porond vegyileg tovább fel lesz dolgozva.

Mennyi fáradsággal, mennyi sóhajtással, mennyi veszedelmek közt válik ki az aranyérczből ar arany, hogy az emberi nem egy részének boldogítására, de túlnyomó része szerencsétlenségére szolgáljon. A bányamunkás görnyedve fejt ki a meddő kőzetből at érczrögöket, melyekkel ki tudja kinek jobb meggyőződését, becsületét s kinek szíve ártatlanságát, élte boldogságát vásárolja meg a vaksors kiválasztottja?

Mennyivel szebb is a bányák méhénél a zúgó kalásztenger Isten szabad ege alatt.

Őszintén megörültem. a mikor újból felkuporodhattam a csillére és a vak bányaló üetve vonszolt kifelé, mialatt vezetóm kezében:

A kis lámpa reszkető sugára,
Félve néz a zordon éj arczára,
Mint a sasra a galamb...

Végre egy kis csillag tűnt fel előttem, egyre nagyobbodva... A tárnakapun át a "sátán házába" bekandikáló napvilág volt...

A lidércznyomás megszűnt, mely a fejünk fölött függő ezernyi mázsa kőzet súlyában lelkemre nehezedett. hasznosnak hasznos lehet, de - nekem legalább - nem szép látvány: hogyan tőrja az ember vakondokként anyja kebelét, hogy a pokol tűzét jegecedett alakban

hozza ki a napfényre.

Grabbe alig járhatott bányában, hogy "giftgescgwollene Eiterbeule"-nek nevezhette a napot, melynek egyetlen éltető, meelgítő sugarával Dáriusnak minden kincse fel nem ér. Soha szebbnek ragyogóbbnak nem láttam a napot, mint midőn a bányában töltött fél napi időzés után ismét megpillantám Isten szabad világát.

A mint aztán künn találtam magam kéjesen fellélekezve mintegy ittasultan s káprázó szemekkel szinte áhítattal ismételtam a mély értelmű bányászszózatot: "Szerencse fel!"

Azok a hatalmas omladékhalmok a tárnák körül tanúi annak, hogy mennicit turkáltak már itt a föld gyomrában; de Isten a megmondhatója, hogy mennyi arany vár még ezen a vidéken a feltárára. A papíroson különben töméntelen bánya szerepel, melyek tulajdonosa, igyaz, hogy egy kapavágás nem sok, de még annyit sem tétetett és csak is arra vár, hogy valamelyik tehetősebb szomszéd jogát busásan magához váltsa. De azért van Nagyágon kívül is Hunyad vármegyében több virágzó bányatelep. Ilyen többek közt Kisbánya, a hol már a rómaiaknak bányatelepük volt és melynek rendszeres művelése III. Károly idejében újból felkaroltatott, változó szerencsével. 1825-ig, mikor a kincstár eladta két ottani családnak, 1884-ben Klein Henrik óriási áldozatokkal újjászervezte, de kifogyván a "nervus rerum gerendarum"-ból, 1887-ben egy angol társulatnak adta bérbe. 1887-ben az "Első Erdélyi Aranybányatársaság" vette át a boiczai telepeket, termelve évenként 120-130 kg. aranyat és 30-40 kg. ezüstöt. A geislingeni ipartársaságnak Muszári község mellett levő bányái pedig mintegy 200-240 kg. aranyat szolgáltatnak, Menking Grigyes vezetése alatt. A rémes emlékü Brád és részben a kristyori határban fekvő, a tizenkét apostol után elnevezett rudai bánya, mely 1875-ben már 548 kg. aranyat termelt, 1899 óta a muszárival közös igazgatás alatt áll. A nyers aranyat ennek előtte Rudából Németországba vitték ki, most azonban a budapesti pénzváltó hivatalnak kell, hogy eladják. A felső-kajaneli, a sztanizsai és fericselei, a füzesdi és trestiai, valamint a "Magyar Gold-Miningcomp" tulajdonát képező tekerői bányák is felemlíthetők.

Dévára visszatérve, csakhamr újból megmarkoltam vándorbotomat, hogy a megye székhelytől délnyugatnak vagy két órányira fekvő Vajda-Hunyad várát, a középkori építészet ezen műremekét ismét felkeressem, mely nemcsak történelmileg nevezetes emlékünkn, hanem műrégészeti és építészeti szempontból is szerfölött érdekes. Nekem szívemhez nőtt ez a vár, a hjoa különben nemcsak kegyeletes hazafiak, hanem műértő idehgenek messze földről elzarándokolnak, hogy Hunyady várában gyönyörködhessenek. Egy ízben egy angol tudóssal találkoztam itten, ki egy XVIII. századbéli könyv birtokában volt, a melynek szerzője ritka szakavatottsággal és pontossággal értekezik ezen szépséges középkori várunkról.

Déváról kiindulva, szelíd lejtők közt vezet útam. Egy pár igénytelen falun haladok át, úgy mint Szántó-Halmán, a melynek egykori magyarsága teljesen eloláhosodott és Cserna-Keresztúron, míg a Csernán túl árnyas fák közt félig elrejtve, Nagy-Barcsa integet felénk. Erdély pünkösdi fejedelmének: Barcsay Ákosnak szülőhelye. A szerencsétlen Barcsay Ákos nem hasonlít sem a pfalzi Frigyeshez, sem a bajor Ottóhoz, e par excellence pünkösdi királyokhoz. Őt nem nagyravágyás, hanem kényszer hatalma ültette a fejedelmi székbe, mely rá nézve oly végzetessé vált. Küldöttségben járván Konstantinápolyban, Kiuperli Mehemetnek annyira megtetszett, hogy e nagyvezér erővel rátukmálta a fejedelemséget, melyet 1658-tól 1661-ig viselt. Bár II. Rákóczi Györgyöt megverte Gyaluvárnál, de ennek

utódjával, a szászrégeni gyűlésen a fejedelemségbe igtatott Kemény Jánossal szemben elhagyta szerencséje. Ellenfelének fogságába esett s Magyarországra hurczoltatván, útközben megöletett. Klió elmondta fölötte ítéletét, hogy jó ember volt, de "rossz muzsik" abban a zenebonás világban. Kastélyának tömör falai s bástyái ma is fennállnak. A kapun korcsmaczégér díszeleg, körül csinos úri lakok emelkednek, hol a nagyszámú descendensek sütkéreznek a régi dicsőség emlékein és - a mi elvégre érhető - nagyra vannak azzal, hogy fejedelmi vérből származnak. Nemessüegüket különben egész 1216-ig, Márk horvát bánig felviszik, mi nem tréfa dolog a huszadik században sem.

Tovább Al-Pestesre, *Szathmáry György* szülőfalujába érünk, melynek lakói képviselő választásakor még büszkén magyaroknak vallják magukat, de különben bizony oláhok most már az istenadták.

Utamban a kies vidék háttere: az őszig hóborított hátszegvidéki havasok s a gyalult tetejű méltóságos Retyezát intenek felém, valóban elragadó látványt nyujtva; maga a szirtfokon épült hunyadi vár ellenben csak közel Vajda-Hunyadhoz tünedezik fel.

Mielőtt bejutnánk a mezővároskába, százados fűzek mellett haladunk el, melyek vesszőkorukban talán még a Hunyadiakat láthatták.

Örökké feledhetetlen marad előttem az a benyomás, mit lelkütemre a várnak képe első ízben gyakorolt. Nem a rideg pusztulás leverő érzetét kelté bennem, hanem "Dornroschen"-ként tűnt fel előttem, mely csak a keltő szóra vár. Jó *Kazinczy* jutott eszembe, a ki itt jártában így sóhajtott fel:

"Szirt! rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy, mint ő, nagy mint társai, mint maga nagy!
Hol van urad? Hol van Mátyása? Hová leve László?
Nincsenek!"

De vajjon visszatér-e? Mikor állítólag íjból düledezni indul.

Fényre és zajra készült volt, mikor Rudolf trónörökösnek vadásztanyául be kezdték volt rendezni Vajda-Hunyad várát, de az múltó örömmek bizonyult. De a míg fennáll, kegyelettel kell, hogy negőrizzük e drága köveket, a melyekkel szorosán össze van fűzve a dicső Hunyadi-nemzetség emlékezete, mely a homályból egyszerre meteorként tűnt fel Európa keleti látóhatárán a ama kor közromlásában gondviselésszerű szerepet játszott. Ha Hunyadiak nincsenek: Európa térképének aligha volna meg a jelenlegi alakja, a félhold tán örökre elhomályosította volna a kereszt fényét és a mai civilizált Európa meglehet, hogy szatrápiája lenne a hatalmas padisáhnak...

Vajda-Hunyad helyén, a magyarosdi domb szélén hihetőleg római castrum állhatott, maga a Hunyad név 1265-ben tűnik fel és Hunyadi János atyja, Vajk, a ki Zsigmond király katonája (miles regius) volt és meglehetősen erőszakoskodó úri ember lehetett., Hunyadot 1405-ben nyerte királyi adományképen. János, a gubernator aztán korának egyik legkiválóbb építményévé alakította át a várát, a melynek legszebb részei most is a Hunyadi János és Mátyás korabeliek. Hatalmas hídoszlopokra rakott fahíd vezet a Zalasd víze felett a várba, a

melynek szembetűnő homlokzata valóban elragadó. Kétségen felül ez a legszebbik része. Négy hatalmas oszlopa, mintha a sziklából nőtt volna ki; gyönyörű góth faragványokkal ékített erkélyt tartanak. A magas boltozatú kapun át az eléggé tágas udvarba lépünk, a mely egyenetlen négyszöget képez. Művészi góth faragványokkal ékített ajtó vezet innen a "palotába", vagyis tanácsterembe, hol két sor három öl magas, nyolcszögű piros márványoszlopok tartják a merész boltozatot, mely most egészen restaurálva, a Hunyadi és Szilágyi címerekkel ékítve van. A nagy ajtóhoz legköpzelebb eső oszlopon a latin fölírat arról tanuskodik, hogy Magyarország kormányzója ezen részt 1452-ben újra építteté. Az emeleten, a tanácsterem felett van az étterem, melynek freskói közül különösen pár arckép - szürke szürkében - a vár és mythoszi szörnyetegek alakjai vonják magukra figyelmünket. Az étterem mellett szobák sora; az erkélyek hat kis szobát foglalnak magukban, melyek egyikének szögletkövén szülte - hagyomány szerint - 1433-ban Szilágyi Erzsébet első szülőajtjét: a szerencsétlen végű Lászlót, ki a királyi szőszegés áldozata lett. Ellenben Mátyás király Kolozsvárt született, 1443. márczius 27-én, *Heltai* szerint reggel három órakor és meghalt Bécsben 1490-ben április 6-án. A sarok erkélyszobáról él a monda, hogy Capistrán János ott misézett. Hunyadi építményével fedett és lőrésekkel ellátott folyosó által össze van kötve a "Ne bojsza" bástyatorony, mely nyugatra szögellik ki. Ezt a tornyot beveghetetlennek vélték. Neve is alluzió arra, hogy a ki ide vethette magát, annak mitől sem kellett félnie. A vár keleti oldalát és a kápolnát Mátyás építteté. A kápolna melletti boltozat alatt mély kút ásít, mely állítólag mélyebb a Zalasd medrénél. Innen a vasrácsozattal ellátott teraszra érünk, mely egészen a buzogány-bástyaig húzódik. Ez a Bethlen Gábor által építtetett tömkelegből emelkedik ki. Oláhosan "pisztriczének" (azaz tarka-bástyának) nevezik, mert vörös-kék-fehér dült négyszögekre van osztva. Ez az építmény százhusz évvel fiatalabb az előbbieknél és jól jegyezték meg rá, hogy a tömkeleg-építmény s tarka bástyája élénken jellemzi keletkezésének korát, mely annyit akart s oly keveset hajthatott végre.

A vár nagyságáról kellő fogalmat csak úgy alkothatunk magunknak, ha térképét tekintjük meg. A keresztboltozatokon rosettekul alkalmazva, szerte régi címerek láthatók: a Hunyadiak gyűrűs hollója, valamint nagyobbított címerük is: a pajzs első és utolsó mezejében a holló, a második- és harmadikban pedig koronát tartó oroszlán, a sisak felett két szárnynyal. Láthatjuk továbbá a Szilágyiak címerének vadkecskéjét, az Anjouk liliumjait stb.

Nem lehet feladatomban, hogy a vár későbbi történetét, bár csak rövid körvonalakban is fejtegessem. Elég megemlítenem, hogy Mátyásunk Corvin Jánosnak adományozta ezt a várat, mely később Czibak J. vajdára, Török Bálintra, Bethlen Gáborra, Bethlen Istvánra és Tökölyi Imrére szállott.

Ez utóbbi nótáztatván, II. Apaffy-ra s az ő nejének halálával 1724-ben a fiskusra szállt. Itt szállott reá a kétféjű sas is, mely azonban sehogy sem bírt ott meghonosodni. U. i: 1815-ben a villám sujtotta le a tarka bástya vitorláját, mely nem volt más, mint egy kétféjű sas. Ferencz császár 1817-ben, erdélyi körútjában, harmincezer forintot utalványozott a vár helyreállítására; de 1820-ban ismét a villámcsapás érte, a kápolnát megrongálva. A szabadságharc után pedig ide is beütöttek a "Bezirkerek" hosszúszerű "Meissnerkopf"-pipáikkal billegve-ballagva a historikus falak közt és Vajda-Hunyad kapuja fölé újból rászállt a kétféjű sas. 1854. április 13-ikán éjjel tűz ütött ki a tarka bástyában, elhamvasztva ezen történelmi ereklyét, mely aztán évekig állt árván, elhagyottan. Bruck hírhedt osztrák miniszter különben az erdélyi bányapénztárból 1857-ben négyszáz forint harmincz krajczárt utalványozott a vár helyreállítására. - Valódi osztrák miniszteri nagylelkűség!

Szerencsére mindig akadtak azért honfiak, a kik a Vajda-Hunyad iránti kegyeletet élsztgették. Osdolai *Bögözi* Ádám egész vagyonát felajánlotta e nemzeti ereklye fenntartására. *Benedikty* Albert azzal kívánta megóvni az enyészettől, hogy Hunyadmegye székházának ide való helyezését indítványozta. Legsikeresebb volt azonban kétségen felül *Arányi* Lajosnak, a lelkes egyetemi tanárnak agitációja melynek köszönhető, hogy a magyar kormány a vár ügyét magáévá tette. De azért az építés még máig sincs teljesen befejezve. Ennél a restaurációnál is, mintha azzal a mondással tartanánk: "Lassan járj, tovább érsz".

Hiába intek búcsút "Hunyad magas falának", előttem lebeg Hunyadi János történelmi alakja, kinek születése és kora ifjúsága a mythoszé. Fölelevenedtek képzeletemben mind a regényes dajkamesék, melyek születésével foglalkoznak: a szép demsusi Musinai Erzsébet, kinek odaadó szerelmét a kalandos Zsigmond király ismeretlenül nyeré meg; a hátszegvölgyi pásztorórák, melyek gyümölcse a "török rettegése" lön. Mintha fejem fölött surrant volna el a holló árnyéka, mely a Budára induló ifjú kezéből kiragadja anyjának nászgyűrűjét. Lelki szemeim előtt egy csodás élet változatos képe vonul el: János ifjú kalandos bolyongásai Zsigmond oldalán Európa nyugatán, első győzelme Belgrádnál, a szent-imrei csata zaja., Abadin sah 80,000 emberének megveretése a Vaskapunál, a Morava melletti győzelmes harcz, Nissa fölvetése, Murád seregének tönkretétele, a hős diadalmas bevonulása Budára (1444. febr.), a szegedi békekötés, annak megszegése és boszuló Nemezisként a várnai szerencsétlen csata, aztán az 1446-iki rákosi gyűlés, Hunyadi János megválasztása magyarország teljhatalmú kormányzójává, önzetlen leköszönése hat évvel később V. László kormányrajutásával; a rigómezei elveszett ütközet, a hős szerencsecsillagának ismét való feltünése Bizancz eleste után; Mohamed esküje, hogy miként egy úr van az égben, egy úr leend a földön is; az ozmánok lavinaszerű áradata, mely a barbárság özönvívével gfenyegeti a magával tehetetlen, meghasonlott Európát; a rajongó barát Capistrán János ösztönzése keresztes hadjáratra; a nándorfehérvári dicső győzelem, minőt hosszú századok története is keveset mutathat fel; és aztán a - fekete halál, mely elragadja vitézei köréből a kereszténység legnagyobb hőst Zimonyban, 1456. augusztus 11-ikén.

De térjünk vissza a mai kor képeihez, mert hiszen Vajda-Hunyadnak van modern ipari nevezetessége is, a m. kir. vasgyárban, mely a környék vasérczeit dolgozza fel. Látványosság számba mehet 32 kilométer hosszú drótkötélpálya, melyen a vasérczet Vadi-Dobriból szállítják az itteni négy hatalmas olvasztókba, melyek 1884-1885., illetve 1891. és 1895. óta állan működésben. Kohósításra a gyalári nevezetes vashányából nyert 1 millió kg. vasércz szolgál. Vajda-Hunyadon 1898-ban nyolczszázezer kg. nyersvasat, továbbá mintegy tízezer kg. vasöntvényt és finomított vasat állítottak elő, részben összegyűjtött ócsak vasakból is, a miken az ószereseknek nagy gyönyörűségük lehet. Az üzem nagyságára nézve abból is szerezhetünk némi fogalmat, hogy itt mintegy 800 munkás állandó foglalkozást talál. De a mint a Hunyadiak korában még nem igen sejtették, hogy Gyaláron 51-52 %-os vaskó található, azt sem képzelhették, hogy a Hunyadiak törzsfészkeben a XX. században ást-kapát fognak gyártani.

Hunyadtól dél felé pusztá, rideg, hegyvölgyes táj terül el. Egyre fölfelé haladva jó két óra hosszágig, a hegygerinczre érünk, a honnan a kies hátszegi völgyet szemlélhetjük szétszórt apró helységeivel és a szép panoráma háttérében a havasok világát, vidám-zöld sűrű

növényzettel borítva egészen a hórégióig. Majd A.-Szilváson át Hátszegre érünk, a termékeny völgyben fekvő egykori Haczkovára. Néma áhítattal szemléljük a várhelyi római aréna maradványait, hol a közeli patak titokszerűen csörtetve, az esti szellőnek tizenkét százados meséket regél. Igen, mert itt, hol ma rongyos viskókban nyomorú ember tenyész, egykor Dácia büszke fővárosa terült el: Sarmizegethusa, a gögös Decebál székhelye. Az a gyönyörű mozaik, melyet ama golyvás, szakadozott katrinczás vén asszony mutogat sertésólának csapóajtaja alatt Ulpia Trajána praetor palotájának padimentuma volt és a kecskeól ottan talán a decurió lakának köveiből épült. Krisztus születése után 106 évet számláltak, a mikor Traján, római császár a Decebal uralmának véget vetett, ki a monda szerint megfutamodván Zeugma (a mai Kolozsvár) táján kardjába dőlt. Dáciából római provincia lett, a nagy imperátor pedig "Dacius" melléknevet vett fel.

Az emberiség özönvíze, a népvándorlás véget vetett ennek az uralomnak és dicsőségnek is, a minthogy vége lett a törökök erdélyi uralmának, a kiknek legutolsó betörése 1778. nyarán éppen csak a Hátszegvölgyéig terjedt.

A multakon elmélázó történésznek szűk látóhatárát csakhamar a mythosz homálya veszi körül, de a geologus buvárkodó szeme évezredekre visszatekintve egy hatalmas krétatengert fedez fel itt, melyet Dobra délkeleti vidéke, Déva környéke a Marosnál, a Hátszegvölgy felső része, a Retyezát északi töve s a Zsilvölgye alkottak.

"Traján útján" haladok bámulva az ő s Retyezátot, mely alatt a Kendeffiek ősfészke Kolczvára függ. Megtekintém a Krivádia melletti meglepő épségben fenmaradt, több, mint 20 méter falvastagságú római őstornyot, a melynek állítólag az volt a feladata, hogy a Csetatya Boliból a Vulkán hágónak vezető római utat őrizze, mely Vulkán szorosnak hazai történetünkben igen nevezetes szerepe volt.

Ha már idáig jutottunk, tekintsük meg a Boli barlangot is, a melynek Jósika Miklós oly igéző leírását adta Abaffijában. De őszintén szólva ennek a barlangnak "több a füstje, mint a melege", v. i. a híre nagyon túlszárnyalta a rideg valóságát.

Éjjelre Petrozsényba térek, ebbe a 1867. óta nagy arányokban fejlett kisközségbe, mely ma az erdélyi szénbányászatnak legjelentékenyebb gócpontja; nem hiába, hogy barnakőszéntelepei, melyek 730 méter mélységben sem érnek véget, szakemberek állítása szerint kimeríthetetlenek.

Meg is tekintek egy ilyen bányát, bár most is megbántam, mint máskor is, hogy szénbányába hatoltam. Látni ugyan nem lát az ember semmit, a mi a laikusra tanulságos lehet, de annál piszkosabban kerül ki belőle.

Az utat vissza felé vasuton teszem meg, a 80 kilométer hosszú piski-petrozsényi szárnyvonalon, a mely technikai tekintetben méltán sorakozik az 1853-ban készült semmeringi és az 1864-ben bevégzett Anina-oraviczai 34 kilométer hosszú hegyi pályák mellé.

Ha egyszer kiépül a vasút Hátszegről Karánsebesre, én is megteszem rajta az útát újból a Marmamara vízvázalasztó hágón át, a melynél Hunyadi János 1442-ben elverte a rumeliai

begler bég seregét, hogy ilyen történeti emlékek felelevenítése mellett lássam újból a feledhetetlen Ohaba-Bisztrát, a hol a granicsár korcsmáros megfizettette velünk az ebédet, akár a Café anglais fizető pinczére. Ki tudja, miért? Talán, hogy bosszút álljon rajtunk, a miért hogy Bem apó a vaskapun vonulván be a határőrvidéken Voiszlovánál alaposan elverte a gränzereket.

Piski előtt 13 kilométernyire leszálok, hogy a Hunyadtól keletnek eső, csekély dombon fekvő kaláni fürdőt megtekintsem, mely - mint az ókor egyik mesterműve megérdemli a figyelmet. Torma Károly szerint itten állott Hydata, másként Aquaja római telep. A község és a fürdő mostani nevét a sziklába vájt hat öl hosszú, két öl mély, kerekded vízmedenczétől nyeré, melynek kifolyása a kalán nyelére emlékeztet. E medenczében azonban többé nem fürödnek, legfőleg kenderáztaoul szolgál. A 22 fokú égvényes földes hévvíz körül létezik ugyan egy elég szerény berendezésű telep, de vendége kevés van. Mégis kijutott nekem egy ritka élvezetből, végig hallgatván egy bécsi harmonika-művésznek a maga nemében mesteri játékát. A földtudós érdeklődését itt kiválólag az a körülmény kelthetné fel, hogy míg másutt meleg források keletkeztek mindig összefüggésben áll a vulkanizmussal, ez a fürdő már ifjú terciär területen fekszik hét kilométerre a vajdahunyadi jegeczedett mészkő határvonalától. E hőforrások körül teendő kutatások tehát sok érdeklődéssel bírnának a földtan barátaira nézve.

Piskire érünk, a mely ma nevezetes vasuti csomópont, mely körül az államvasuti alkalmazottaknak telepe létesült elég csinos házakkal és alsó ipari iskolával.

Az utazók, a kik Erdély Buzentoját áthidaló széles vasuti hídon átrobognak, ma már csak elvéve tudják, hogy a rohanó Sztrigy körül itt vívta 1849. február 9-én egyik legdicsebb csatáját a magyar.

Fölkeresem az emléket, a mit egy kopár dombon, a hol az emlékezetes napon Bem ágyúí állottak, a piski állomás tisztjei állítottak a győztes honvédek emlékének, míg magának Bemnek Marosvásárhely állított szobrot.

A vasráccsal körített obeliszkhez *Schuleri* Frigyes ottani birtokos szívességéből árnyas séta út vezet és a déli oldalra eső táblán Bajza Apotheozisának ezt a versszakát olvasom:

Vérzettek és elhaltak ők,
De győzedelmesen;
Tettök sugára átragyog,
Időn s enyészeten.

Megtekintem annak a falunak azt a helyét is, mely körül a honvédek és császáriak 1849. évi február 9-én dulakodtak. Az útszéli csárda falán még most is látszanak az akkor kilőtt golyók nyomai. De már csak a történelemé Bem mondása, hogy ha a híd elvész, el van veszve Erdély.

A Sztrigy két partját a Szászvárosra vezető úton az egykori fahíd helyétől most valamivel lejjebb egy modern vashíd köti össze. Rajta áthaladva búcsút mondunk a Sztrigynek, melyet a monda szerint: Decebál ott, hol a hátszegi völgyből mély hegynyíláson kiér, elvezettetett medréből, miként a nyugati góthok a Buzentót; csak hogy nem őt temették el medrében, miként Alarichot, hanem maga rejtette volt el a kincseit Traján elől, melyek hollétét azonban Bikulus nevű szolgálja elárulá a győzedelmes imperatornak.

Elhagyva a piskii csata színhelyét - melyről a Gyulafehérvárott felállított Losenau-émlék is konstatálja, hogy "mörderisch" volt - igen jó karban tartott országúton, sokszor közvetve a vasuti töltés mellett elrobogunk Szászváros felé a Maros kiszélesedett völgyében.

Szászváros határát érve jobboldalt a lövölde körüli liget mellett haladunk el, baloldalt pedig a gyalogsági laktanyák hatalmas épülettömege tűnik szemünkbe. Mielőtt a bogárhátú tágas főtérre jutnánk, villaszerű épületek mellett vezet útunk. Ezen főtéri emeletes házak egyikében élt hosszú éveken át Torma Zsófi. Ezen városban halt meg Hunyadmegye egyik tipikus alakja gróf Kún Kocsárd is, ki vagyonát az Emkére hagyta. Szászvárosnak van több temploma, az erdélyi részekben meg nem szokott komforttal berendezett három nagyobb fogadója, református kollegiuma. Különben oly nagy a csend az utcákon, hogy még a fű növést is meghallhatni vélnök, ha csak egy-egy csörömpölő szekér siketítő zaja hébehóba meg nem zavarná a csendes nyugalmat. Mondják, hogy a város 1200 körül keletkezett és német nevét Broos-Ambrosius szentnek köszöni. A falai közt végbement legnevezetesebb esemény az volt, hogy a Básta helyőrségét 1603-ban felkoncizolták. Ma már villamos világítással és gőzfürdővel dicsekszik a szabad királyi város címével élő rendezett tanácsú város.

A szászra azt a vendéghívó mondást fogják, hogy "jobb ember lakik a szomszédban". Mesebeszéd. Nekem itt a legszeretettreméltóbb vendéglátásban volt réstem, úgy az úgynevezett szürke, mint a zöld szászok között; úgy, hogy igen kedvesen emlékszem vissza a szászok azon derék fészkeiben töltött kellemese órákra és a környékbeli érdekes kirándulásokra.